

Bacz, sen najlepszy opowiem...

Korzenie języka i literatury angielskiej sięgają początków europejskiego średniowiecza. Na gruzach rzymskiej Brytanii, w symbiozie i rywalizacji z celtyckimi sąsiadami, a później ze skandynawskimi najeźdźcami, kształtuje się kultura plemion anglosaskich. Podobnie jak inne ludy Zachodu, Germanie z Wyspy przejęli łacinę, czego świadectwem pozostają dokonania św. Bedy i Alkuina. Obok twórczości łacińskiej rozwija się piśmiennictwo w języku rodzimym. W elegiach, poematach heroicznych, pieśniach lirycznych i żywotach świętych, pisanych w dialektach anglosaskich, w sposób szczególny dostrzec można trudną, ale i owocną syntezę „północnego barbarzyństwa” i chrześcijaństwa. Świadectwem tej syntezy jest przedstawiony poniżej „Sen o Krzyżu” – jeden z najbardziej znanych i najpiękniejszych zabytków piśmiennictwa anglosaskiego średniowiecza.

Autorstwo, źródła i geneza utworu

Sen o Krzyżu to mistyczna medytacja, której przedmiotem jest senna wizja Pasji. Nie jest to jednak zwykła adaptacja historii biblijnej. Sugestywna i poruszająca opowieść utrzymana jest w konwencji poetyki germańskiej. W poemacie można wyróżnić cztery części. Część pierwsza to opis wizji, której bohaterem jest Drzewo-Krzyż. W części drugiej Krzyż opowiada historię Ukrzyżowania, w trzeciej zaś, będącej swoistym komentarzem i egzegezą wydarzeń na Golgocie, zapowiada powtórne przyjście Chrystusa i Sąd Boży. Zastosowana w części drugiej i trzeciej *prosopopeia*, figura stylistyczna, dzięki której przedmioty nieożywione uzyskują zdolność mowy, ukazuje historię Męki Pańskiej w niezwyklej perspektywie. Część czwarta, w której narrację ponownie przejmuje człowiek – uczestnik objawienia, jest wyznaniem wiary w życie wieczne i wezwaniem do adoracji Krzyża na ziemi.

Choć trudno ustalić dokładną datę powstania utworu, wielu badaczy określa genezę poematu na przełom VIII i IX

Ilustracja 2. Krzyż-relikwiarz z Brukseli z inskrypcją staroangielską
DRAHMAL ME FORHTE (Drahmal mnie uczynił)

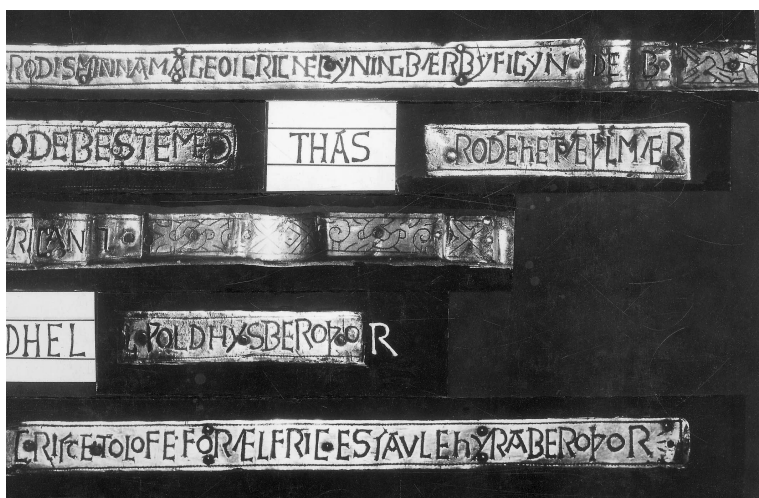
© Copyright IRPA-KIK, Brussels

wieku. Fragment tekstu zapisany został w postaci runicznych inskrypcji w dialekcie północnym, northumbryjskim, na kamiennym krzyżu. Monument ten został prawdopodobnie wzniesiony w pierwszej połowie VIII stulecia, w okresie złotego wieku Northumbrii. Dwa wersy nawiązujące do poematu są także zapisane na srebrnym krzyżu-relikwiarzu, przechowywanym w katedrze św. Michała i św. Guduli w Brukseli. Pełna wersja poematu w dialekcie zachodniosaskim zachowała się w rękopisie, znanym jako *Codex Vercellensis*, datowanym na drugą połowę X wieku.

Wspomniany wyżej kamienny krzyż zawierający inskrypcje runiczne znajduje się obecnie w kościele w małej szkockiej miejscowości Ruthwell, na krańcach historycznej Northumbrii – najbardziej na północ wysuniętego królestwa Anglosasów. Pierwotnie krzyż z Ruthwell stał w kościele. Jednak w XVII wieku, wskutek Aktu Zgromadzenia Powszechnego Kościoła Szkockiego, który wśród rzeźb i wizerunków przeznaczonych do zniszczenia wymieniał między innymi „bałwochwalczy krzyż z Ruthwell”, pomnik został rozbity na kilka części. W wieku XVIII, wyrzucony na dziedziniec kościelny, zaczął szybko popadać w ruinę. Dopiero z początkiem XIX wieku ówczesny proboszcz ustawił krzyż na terenie plebanii, mylnie łącząc rozbite części. Pod koniec XIX wieku krzyż znalazł ostatecznie schronienie pod dachem nowo wybudowanej absydy.

Oprócz częściowo nieczytelnych inskrypcji runicznych, które są zapisem około 15 wersów staroangielskiego poematu (wersy 39-64), znajdują się tam inskrypcje łacińskie, nawiązujące do przedstawionych na krzyżu scen biblijnych (m.in. Chrystusa miażdżącego stopami bestie, Jana Chrzciciela, ucieczkę do Egiptu, Marię Magdalenę osuszającą włosami stopy Chrystusa, Zwiastowanie i Ukrzyżowanie) oraz wizerunków świętych (pustelników Pawła i Antoniego przełamujących chleb). Na bocznych ścianach krzyża widnieją charakterystyczne dla sztuki northumbryjskiej motywy roślinne i zwierzęce.

Wczesne losy krzyża-relikwiarza z brukselskiej katedry są również nieznane. Dokumentacja historyczna dotycząca tego

Ilustracja 3. Krzyż-relikwiarz z Brukseli. Inskrypcja w języku staroangielskim nawiązująca do poematu: *ROD IS MIN NAMA GEO IC RICNE CYNING BÆR BYFIGYNDE BLODE BESTEMED* (Imię moje Krzyż, wyniosłem niegdyś możnego króla, drżący, krwią przesączony); *ÞAS RODE HET ÆPLMÆR FYRICAN 7 ADELWOLD HYS BEROPOR* (Krzyż ten kazał zrobić Æþlmær i brat jego Aðelwold dla uwielbienia Chrystusa za dusze Ælfrica i brata)

© Copyright IRPA-KIK, Brussels

zabytku rozpoczyna się z rokiem 1315. Ortografia i język inskrypcji pokrywających ściany krzyża świadczą o tym, że artysta rzeźbiarz posługiwał się dialektem zachodniosaskim z przełomu X i XI wieku. Mimo że zapis na poprzecznym ramieniu krzyża *DRAHMAL ME ƿORHTE* (Drahmal mnie uczynił) wymienia imię autora, tożsamości średniowiecznego artysty nie udało się dotychczas ustalić. Na bocznych krawędziach krzyża, obok słów nawiązujących do wersu 44 i 48 poematu staroangielskiego *ROD IS MIN NAMA GEO IC RICNE CYNING BÆR BYFIGYNDE BLODE BESTEMED* („Imię moje Krzyż, wyniosłem niegdyś możnego króla, drżący, krwią przesączony”), znajdują się dalsze wskazówki, które ujawniają fundatorów: *ƿAS RODE HET ÆƿLMÆR ƿYRICAN 7 ADELƿOLD HYS BEROPOR[ƿ] CRISTE TO LOFE FOR ÆLFRICES sAVLE byRA BEROPOR* („Krzyż ten kazał wykuć Ælpmær i brat jego Aðelwold dla uwielbienia Chrystusa za duszę Ælfrica ich brata”). Historycy nie zdołali dotychczas rozstrzygnąć, kim byli wspomniani Anglosasi. Wartość przechowywanych w krzyżu relikwii, które wedle tradycji są fragmentem Drzewa Krzyża Świętego, sugeruje, że zamówienie relikwiarza musiało zostać złożone przez osobę związaną z kręgiem dworskim. Prawdopodobna zatem wydaje się hipoteza, która łączy imię Ælpmæra z osobą Ælpmæra – fundatora klasztorów Cerne (987, Dorset) i Eynsham (1005, Oxfordshire), blisko związanego z zachodniosaskim dworem królewskim.

Pełna wersja poematu znajduje się w rękopisie przechowywanym w bibliotece katedralnej w Vercelli, w północnych Włoszech. Poza *Snem o Krzyżu* kodeks zawiera pięć innych utworów staroangielskich o tematyce religijnej oraz kilka homilii prozą zapisanych ręką jednego skryby. Zastosowana w rękopisie minuskuła anglosaska, charakterystyczna dla skryptoriów zachodniosaskich, wskazuje, że manuskrypt mógł powstać w drugiej połowie X wieku, najprawdopodobniej na terenie Anglii, skąd został przewieziony do Włoch być może już w XI lub XII wieku. Możliwe, że po opuszczeniu Wyspy rękopis znajdował się w różnych miejscach, nim ostatecznie dotarł do Vercelli. Brak

bezpośrednich świadectw nie pozwala odtworzyć pełnej historii „wędrowek” kodeksu.

Sen o Krzyżu jest utworem anonimowym. W początkowych latach studiów nad utworem niektórzy badacze przypisywali jego autorstwo Cædmonowi (VII wiek), pierwszemu znanemu z imienia poecie angielskiemu. Pod koniec XIX wieku archeolog George Stephens podtrzymał tę hipotezę, powołując się na krótką inskrypcję widniejącą na jednej ze ścian krzyża z Ruthwell, która miała rzekomo wskazywać na Cædmona jako autora tekstu. Przypuszczenia te odbiły się echem we wczesnym poemacie Ezry Pounda *Cædmon*, który zrodził się z fascynacji poety światem Anglosasów². Wersy 10-11 tego utworu przypisują Cædmonowi autorstwo poematu:

Master in visions makeing the cross' high tree
Stand in skys visibly speaking to thee.

Hipoteza ta została jednak odrzucona, gdy po dokładnym zbadaniu krzyża nie udało się znaleźć przekonujących śladów wspomnianej inskrypcji.

W latach późniejszych krytycy zwrócili uwagę, że stylistyka i słownictwo utworu sugerują związki autora ze szkołą Cynewulfa, northumbryjskiego bądź mercyjskiego poety żyjącego na przełomie VIII i IX wieku. Zwracano zwłaszcza uwagę na pewne paralele między *Snem o Krzyżu* a przypisywanym Cynewulfowi poematem o św. Helenie, zawartym w tym samym manuskrypcie. Z drugiej strony, technika kompozycyjna kilku utworów, których autorstwo bezspornie przyznaje się Cynewulfowi, różni się zdecydowanie od długich epickich wersów *Snu o Krzyżu*. Brak zatem przekonującego dowodu, który ostatecznie pozwoliłby rozstrzygnąć spór o autorstwo tego niezwyklego zabytku piśmiennictwa anglosaskiego.

Choć podobieństwo wersów wyrytych na kamiennym krzyżu z Ruthwell do tekstu zaświadczonego w rękopisie sugeruje wspólną genezę, trudno określić rzeczywisty związek pomiędzy obu przekazami. Lapidarny styl inskrypcji runicznych nasuwa

wniosek, że zapisany na krzyżu fragment zaczerpnięty jest z obszerniejszego tekstu; analogiczne ustępy w kodeksie są bardziej rozbudowane. Trudno także ocenić dialektalną proveniencję owego domniemanego pierwowzoru. Można przypuszczać, że był zapisany w dialekcie północnym, northumbryjskim, który stanowi podstawę inskrypcji z Ruthwell. W sferze domysłów pozostaje także kwestia długości ewentualnego pierwowzoru oraz jego zgodność z zachodniosaską wersją zapisaną w kodeksie z Vercelli. Początkowa i końcowa sekwencja utworu znane są jedynie z rękopisu. Nie sposób ustalić, czy fragmenty te były znane artyście, który wykuwał kamienny krzyż, czy też zostały dodane później.

Forma i język poezji staroangielskiej

Układ tekstu poetyckiego w rękopisach staroangielskich odbiega znacznie od sposobu prezentacji utworów wierszowanych w epokach późniejszych. Podobnie jak proza, teksty poetyckie zapisane są w linii ciągłej, bez podziału na odrębne wersy. Poematy nie są opatrzone tytułami; w większości przypadków początkowe wersy definiują temat. Granice między poszczególnymi tekstami nie są wyraźnie zaznaczone, jednak w wielu manuskryptach wyróżnia się inicjał pierwszego słowa rozpoczynającego dany utwór. Tak dzieje się w przypadku *Snu o Krzyżu*, w którym pierwsza litera słowa *Hƿæt* wyróżniona jest większą czcionką z wpisaną w nią drugą literą *p*. Interpunkcja jest niezwykle skąpa. Poza nielicznymi wyjątkami znaki interpunkcyjne pojawiają się rzadko, przy czym oparte są na zasadach, które odbiegają od praktyki współczesnej. Uboga interpunkcja podporządkowana jest zwykle rygorom retoryki bądź rytmu. Nie jest jej celem nadrzędnym porządkowanie tekstu pod względem logiczno-składniowym. Wydaje się jednak, że nieregularna interpunkcja stosowana przez skrybę w *Śnie o Krzyżu* mogła częściowo służyć akcentowa-